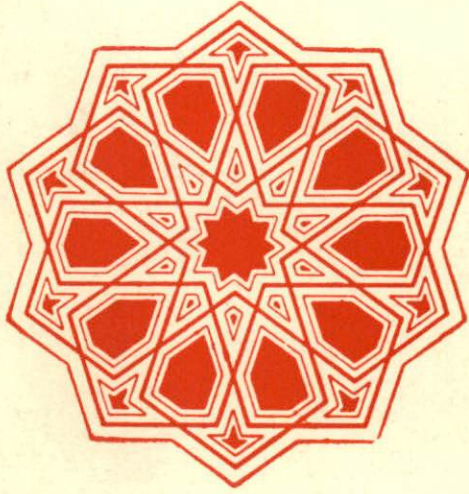

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1961

Sükrü Poloy Bağrı

Yıl: 1960

Cilt: VIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1961

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>Türkiyede Batılama Hareketi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>L'Occidentalisme En Turquie</i>	9
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND : <i>Din Kavramının İncelenmesi Hakkında</i>	15
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY : <i>Hız. Muhammedin Soyu, Çocukluğu ve Gençliği</i>	19
Doç. Dr. Cavit SUNAR : <i>Bergson'da Zekâ Ve Sezgi (Intuition)</i>	39
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : <i>Din Sosyolojisinin Yeri Ve Tartışma Konusu</i> <i>Olan Mes'eleleri</i>	45
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Din Fenomenolojisi</i>	51
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Tabib Ramazân'ın Yeni Bir Eseri</i>	55
Şükrü AKKAYA : <i>Din Buhranı Ve "İslâm Fikir Dünyası" Adlı</i> <i>Bir Eser</i>	61
Nafiz DANIŞMAN : <i>İslâmî Mücadelenin İç Şekli</i>	71
Osman KESKİOĞLU : <i>Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakih'in Yaz-</i> <i>dıkları</i>	89
Neda ARMANER : <i>Din Eğitim Ve Öğretimi Üzerinde Didaktik</i> <i>Araştırmalar</i>	95
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>İslâm'da Tasavvuf</i>	99
Dr. Hikmet TANYU : <i>Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi</i>	109
Dr. Bahriye ÜÇOK : <i>Delhi Müslüman - Türk Sultanlığının Kuru-</i> <i>luşu Ve Sultan Raziye'nin Saltanatı</i>	125
Farid JABRE : <i>Plotin'in Vecd'i Ve Gazzalî'nin Fenâ'sı.</i> <i>Çeviren : İbrahim Agâh Çubukçu</i>	135
Taha HÜSEYİN : <i>Kuran'ı Kerimde Üçüncü Şahıs Zamirinin İşa-</i> <i>ret Zamiri olarak Kullanılışı.</i> <i>Çeviren : Mehmed Hatiboğlu</i>	149
Dr. Talât KOÇYİĞİT : <i>Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Bir Risalesi</i>	165
<i>Kitap Tenkitleri :</i>	
Osman KESKİOĞLU : <i>Gelibolulu Mustafa Âli, Mevâ'idü'n - Nefais</i> <i>fi Kavâ'idü'l-Mecalis</i>	175
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>Dr. Farid Jabre, La Nation De La Ma'rifa</i> <i>Chez Ghazali</i>	177
Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU : <i>Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine</i> ...	179

Ek : 1

Tabîb Ramazân'ın *Al-Risāla al-Fathīyya al-Ungurūsiyya al-Sūlaymāniyya* adlı eserinin tercümesi verilmiş olan son bölümünün aslı (bak. varak 104b-107b):

- 104 b «... اللهم تقبل دعاء رمضان» بحق آدم و محمد و موسى و عيسى و سليمان و اختيمه (كذا)
- 105 a بالتوبة و التوفيق و الشهادة و الايمان . آمين يا مستعان . ختمت هذه الرسالة الشريفة الفتحية الأنكروسية السلمانية في يوم عرفة من شهر رمضان من شهور سنة سبعة و عشرين و تسعة بعون الله و همة «الخنكار» و الابرار ، و همة الاحمدية المصطفوية و المرجو من حضرت رب العالمين ان تتفع كتابة فتح اردوس في السنة | الآتية في يد «رمضان» ، الذي ساء اليه نظر الأقران بيان قضاة عن نظر الخنكار بالكلية بالحرمان عن الرعاية التي يقتضيها العرف و الخدمة السابقة ، لأن بالخدمة خصوصاً في العتبة العلية خصوصاً بخدمة الطبابة يكون الخادم مخدماً و سعيداً مرفه الحال و مقبول الكلام عند السلطان و الاركان ، لقوله عليه السلام : «من خدم خديماً» و لقوله عليه السلام : «السابقون السابقون أو لك المربعون»¹ و الظاهر ان التقرب في الدنيا عند الأركان بالمنصب العالی | و نظر الخنكار عند جلوسه في سرير الخلافة ساء ينأ نظر الأقران و الأركان ، ولما كان العرف و الخدمة السابقة يقتضي (كذا) ما قلناه الآن ، كان مولانا سنان رئيساً في زمان [السلطان سليم خان . اللهم حول حالنا إلى احسن الحال يا محول الحال .
- 106 a و شكراننا الآن بالعبودية للخنكار لأن مجرد العبودية له علو مرتبة لـ «رمضان» ولو كانت ان يكون له «سكبان» و دربان» ؛ ولما كان المناسب للعبدان يعرض حاله لمولاه ، ولم يجد بالانتبغات الكثيرة طريقاً مناسباً لعرض حالنا للخنكار قط غير تحرير غزاة الخنكار كتبت هذه الرسالة المتعلقة لفتح (كذا) قلاع الكفرة الأنكروسية حتى يكون سبباً لعرض حالنا للخنكار ، و زينت هذه الرسالة بأنواع الاستعارات و التمثيلات و التشبيهات ، و لطائف المعاني و البيان ، بحيث لا يحصل لقارئها و سامعها صداع و كلال و ملال ، بل يحصل لهما سرور و نشاط و درجات عليّة في العقبى | و مصاحبة لذينة ممتدة في الجنة مع الحوري (كذا) لأنني ذكرت فيها أحوال الغزاة و الشهداء في العقبى من كونهم (مغفوراً ابدياً و اصلاً) (كذا) الى النعمة العظمى و السعادة الكبرى و باستماع احوالهم و قراءتها يحصل للقارئ و المستمع في الجنة ما قلناه من الدرجات العلى و لأن تحريرنا و تسويدنا هذه الرسالة ليس بألفاظ أجنبية موجبة واضحة المعاني و الفجوى مزيلة للصداع و الكلال و الملل جالبة للفرح و السرور و النشاط ، يميل الى قراءة هذه الرسالة و استماعها كل عالم و جاهل كميل العاشق الى المشوق و ميل المحموم و المحمور و المخمور الى الماء ، و ميل النسوان الى الزينة و المصاحبة

¹ Kur'an, LVI, 10, 11.

مع الذُّكران وميل «رمضان» إلى الفرس والجوار والغلمان وإنعام سلطان سليمان خان وبحق آدم ومحمد وموسى وعيسى وسليمان، وبانعام ما ذكرنا لـ «رمضان» لا ينقص ذرة من «العمان» ويكون صدقة لرأس سلطان سليمان خان وبالصدقة يكون البلاء مردوداً والعمر طويلاً علي ما قال نبي الحرمين والثقلين وهو: «الصدقة | تردُّ البلاء وتزِيدُ العمر» صدق رسول الله وصدق حبيب الله. تمت هذه الرسالة الشريفة في يد «رمضان» بعون الله الملك المنان. الحمد لله وصلى الله على محمد وآله أجمعين»²

² Bu Arapça metni ve tercümesini gözden geçirmek lütfunda bulunan sayın Profesör Muhammed Tāvīt al-Tañclî'ye teşekkür ederim.

DİN BUHRANI VE “İSLÂM FİKİR DÜNYASI” ADLI BİR ESER

ŞÜKRÜ AKKAYA

Zamanımız gözle görülecek, elle tutulacak şekilde bâriz bir dinî buhran geçirmektedir. Gerçi beşer ruhunun hususiyeti icabı sel, zelzele gibi korkunç âfetlerden, harb, istilâ gibi ürkünç badirelerden sonra daima mânevî bir sarsıntı olur. İçtimaî hayat telâkkisinde, bilhassa din ve îman vâdisinde önemli değişiklikler, buhranlar kendini gösterir. Hattâ daha tarihin fecrinde, semavî dinlerin ortaya çıkmasından binlerce yıl önce cari olagelen dinlerde, buhranlar olagelmiş, zaman zaman gerek amel, gerekse itikat babında bazen daldan, bazen kökten değişiklikler vukubulmuştur.

Din müessesesinin ortaya çıkış ve gelişimini nisbeten daha vazîh olarak takip edebildiğimiz Sümer-Akad çevresinde başlangıçta, henüz cemaat teşekkülünden önce, evin, ailenin koruyucusu mesabesindeki ulûhiyete tapılırken cemaat ve şehir kurulup da bütün şehrin hâkimi bir ulûhiyet tebellür edince teologların muhtelif şehir tanrılarının her birine bir fonksiyon izafe etmek suretiyle bir sisteme bağlamış oldukları tasavvur edilmektedir. Vukubulan savaşlarda üstün gelen tarafın tanrısının kudret ve nüfuzu artar ve yenilen tarafın ulûhiyeti peyk menzilesine düşer ve neticede dinde değişiklikler olurdu.

Sümer-Babil çevresinde ulûhiyet anthropomorph (beşerî) vasıfları haiz olarak tasavvur edilirdi. Babil Panteonunun baş tanrısı Gök hükümdarı, üçüncü kat gökte, tahtında oturur; Antu karısı, Ea da oğludur. Tanrının maiyetinde baş vezir, ekmekçi başı, çoban başı, davulcu vesaire de bulunur. Ea, aşağının, suların hâkimi; suların derinliği hikmetin makamı olduğundan, marifet ve ilmin hâmisidir¹.

Ea'nın oğlu Marduk, Babil din sisteminin gelişmesinde çok dikkate şayan bir yer işgal eder. Aslında küçük bir ilâh iken tanrıların teşekkülünü takip eden zaferlerde kahraman bir harbci olarak temayüz etmesi, dehşetler saçan Tiamat'ı yenme ve yaratma görevlerini üzerine alması dolayısıyla, Babil'e geldikten sonra derecesi o kadar yükselmişti ki Anu ortadan çekilmiş, bu suretle Marduk bütün ulûhiyetlerin hâkimi payesine yükselmişti. Bunun üzerine Marduk gökteki ecranı, yeri, nebatları, hayvanları ve nihayet insanları yaratıyor.

İlk devirlerde, hayvanlarda temsil edildiği tasavvur edilen ulûhiyetlerin ekseriyeti teşkil ettiği Mısır'daki Nun² ulûhiyetinin Babil'de de müşabihleri vardır. Mısır'da hilkattan önce mevcut olduğu tasavvur edilen su, ilgüz madde olarak kozmik unsur sayılmakta ve erkenden Nun adıyla müşahhas tanrı şeklini alarak tebcil edilmektedir. Tefsirde kısmen, kelimece güneş demek olup bütün Mısır'da tanrı olarak itikat edilen, Re, kısmen de Nun, kendiliğinden var olan büyük tanrı suretinde vasıflandırılmakla ehemmiyetleri aşikârdır. Kâinatı tedvir ettiği tasavvur edilen Re'nin de

² Bu vasıfları dolayısıyla Ea, munis ve insan efendisi bir ulûhiyeti temsil ediyor. Hattâ haşin Anu ile derecesi kendine yakın, kısmen eşit olan Enul'un insanları yok etmek emeliyle tertipledikleri tufanı Ea sadık Utnapişti'ye (Napiş-Navih-Nuh peygamber) haber veriyor.

² Esrarengiz hususiyetler arzeden Mısır'ın bu “Nun” ulûhiyetinin Kur'an'daki (Nun ve'l-kalem ve ma Yesterun) ayetindeki “Nun” ile herhangi bir şekilde münasebeti olup olmadığı konusuna işaret etmekle iktifa ediyorum.

Babil'deki baş Tanrı gibi maiyet erkânı, kâtip vesairesi bulunmaktadır. Ayrıca aşık-
daşlık, partizanlık da etmektedir.

Diğer cihetten Mısır'ın ışık tanrısı Horus, Babil'deki Marduk'un naziri sayılabilir; başta mahallî bir ulûhiyet iken sonraları bölge ve en nihayet dünya tanrısı mertebesine yükselmiştir.

Mısır'da din sisteminde olagelen çok önemli bir değişiklik IV. Amenofis'in Aton'u bütün ilahî vasıfları nefsinde cemetmiş bulunan tek tanrı olarak ilân etmesi suretindeki reformdur. Yalnız firavunun cebir ve tazyik yoluyla yarattığı buhrana rağmen halk öteden beri bağlı bulunduğu çok tanrı akidesinde direnmiştir.

Ve hıristiyan ananesine gelince: tuğyan halindeki büyük dinî buhranların başında Nuh kavmi gelir ki peygamberin telkin, ihtar ve tehditlerine rağmen kendi inançlarında temerrüd ettiklerinden tufan hâdisesiyle küffar yok edilmişti. Bundan sonra Yunus, Hud, Lut... kavimlerinin türlü âfetlerle imha edildikleri, büyük peygamberlerden gerek İbrahim gerekse Musa'nın kavmini putperestlikten kurtararak hak yoluna sevk için sürekli mücadeleler yaptıkları, arada zuhur eden nebilere rağmen insanların yine dalâlete kapıldıkları, Hazreti İsa'nın beşeriyetin selâmeti uğruna kendini kurban ettiği anlatılır.

Hıristiyan dininin pasif karakteri dolayısıyla, İsa'nın Sen-Piyer gibi enerjik Roma bilgininin hıristiyan umdelerine türlü yabancı unsurları mezcetmesine, büyük Greguar'lara, aziz Tomas'lara rağmen, batı ülkesinde tutunması payansız gayret ve sayısız kurban sayesinde olagelmıştır. Bin yıl kesif bir zulmet, derin bir cehalet içinde bocalıyan hıristiyanlık, şark ve İslâm âleminin açılması, antik dünyanın ihyası, insanın kendisinin, ülkelerin, bölgelerin keşfi gibi türlü yerlerde türlü istikametlerde olagelen hareketler dolayısıyla geçirdiği büyük buhran neticesi reformasyon ortaya çıktı. Yeni hareketler şiddetli, reaksiyonlar o nisbette kuvvetli oldu. Nesiller boyunca Engizisyon mezalimi, Cizvit hengameleri, iç savaşlar, nihayet tahsisen Almanya'nın harabisine ve sefaletine müncer olan otuz sene harpleri hıristiyan dünyasının ruhunu sarsmıştı.

Müteakiben hür düşünmek, hayat ve kâinatta vuzuh edinmek emelinin muhassılası olan aydınlanma devresinde, ilim, sanat ve felsefede olduğu gibi, dinin de akıl yoluyla izahı istendiğinden hıristiyan dini, yeni ve önemli bir buhran geçirmiş, İngiltere, Fransa ve bilhassa protestan Almanya'sında bu vâdide kaynaşmalar kendini göstermişti. Aydınlanma devrinde hıristiyanlık akidesine ancak pedagojik hazırlayıcı bir kıymet hissesi tanınıyordu. Kant gibi büyük bir filozof, dinin yalnız akıl çerçevesi içinde nihayet bir ahlâk olduğunu söylüyor, Batı dünyasının bazı kalem erbabı ise dinin iktisadi-içtimai münasebetlerin bir ifadesi veya insanın kendi kendisini aldatması yahut da ruhî bir hastalık olduğunu söylüyorlardı.

Diğer taraftan protestanlar Katolik kilisesine karşı mücadelelerinde, zamanla kiliseden tecerrüd edecek kadar ifrata düşmüşlerdi. Ancak Alman idealizminin muayyen görüşleri dolayısıyla cemaat ve kilise mefhumları yeniden kıymetlendirilmişti. Schleiermacher kiliseyi Mesih'in müessir olduğu müessese olarak, Hegel okulu ise, ilahî devlet düşüncesinin organize eden objektif kuvveti suretinde mütalâa ediyorlardı. XIX. yüzyılda takviye edilmiş olan bu telâkki zamanımızda da rağbettedir.

Umumî seyrini izaha çalıştığımız hıristiyan dininin bocalamalarında, rağbetten düşmesinde, binnetice modern lâikliğin ortaya çıkmasında Fransa ihtilâlinin önemli bir hissesi vardır. İhtilâlin önderleri kilisenin umumî hayata, bilhassa öğretim işlerine tesirini bertaraf etmek, devletle kiliseyi-dini büsbütün ayırmak emeliyle bir takım

kararlar vermişlerdi. 1793-95 yıllarında Jakobenlerin takip ettiği kültür siyaseti dolayısıyla yapılan mukarrerat modern lâikliğin öncüsü olmuştur. Arada Napolyon'un Papa ile yaptığı (Concordat) anlaşma dolayısıyla devletle kilise münasebatı hukukî bir şekle bağlanmış ve bu durum Fransa'nın üçüncü Cumhuriyetinde kendini gösteren kilise husumetine kadar devam etmişti. 1882 tarihli kanun, devletin temel-ilk okul'larında yalnız lâik yani ruhanî olmıyan öğretmenler tarafından tedrisat yapılacağını âmiri. 1905 de Klemanso kabinesi kilise ile devleti nihaî bir şekilde birbirinden ayırmıştı.

Mamafih Birinci Cihan harbinden sonra Kilise husumeti mülâyimet kesbetmiş hattâ ruhanilerin kendilerine mahsus okullar açmalarına müsaade edilmiştir. Buna rağmen tahminimiz sona ermiş değildir. Nitekim daha yakın bir zaman önce Belçika'da okullarda dinî tedrisat isteyen halkla polis arasında şiddetli çarpışmalar olduğu malûmdur.

Fransa inkılâbından sonra olan türlü sürekli harpler, Alman, bilhassa Rus daha doğrusu Komünist ihtilâlleri hıristiyan akidesi mensupları arasında çok ciddî buhranlar yaratmış ve resmen kiliseden çıkanların yani hıristiyan dinini terkedenlerin sayısı bugüne kadar gittikçe artmıştır¹.

İşte hıristiyan dininin esasının pasif, aktiviteden mahrum karakteri dolayısıyla kısaca tasvire uğraştığımız bocalamaları ve gerçekten tamamiyle hür düşünen, bilhassa aydın kimselere mânevi destek olmaktan uzak oluşu yüzünden dinin terakkiye, yükselme mâni olduğu kanaati yayılmış, materyalist zihniyete sahip olanlar bu vâdide bayrakdarlık etmiş ve nihayet resmen dini istihkar eden Komünistler, Humanizm-Lâyiklik maskesi altında din aleyhtarlığını yaymaya çalışmışlardır.

İşin garibi, hıristiyan dininin kifayetsizliğinin neticesi olan bu hali anlamıyan, hayat ve dünyayı, dolayısıyla kültür tarihini hıristiyan Avrupalıların, tahsisen Fransa İhtilâli olaylarına haddinden fazla yer verenlerin göziyle gören ve İslâm dininin umdelerini yeter ölçüde vuzuhla bilmiyen bizim bazı aydınlarımızın, İslâmiyetin de medeniyette terakki için kifayetsizliğini zan ve iddia ederek ve sanki lâiklik dinsizlik demekmiş gibi din aleyhtarlığı yapmalarıdır.

Gerçi İslâm dünyasının bugünkü haline bakılırsa durum hazindir. Fakat bizzat kendi ülkemizde dünyanın en nefis meyvelerini vermiş olan nice bölgeler var ki, iklim değişmediği halde ihmal, bakımsızlık yüzünden ağaçlar cılız, meyveler soysuz olmuşken, alâkanın uyanması şuurla işe müdahale edilmesi sayesinde eskisinden daha feyizli neticeler alınmıştır. Din babında ise mânevi iklim şartları tamamiyle değiştiği halde eskiden gösterilen ihtimam dahi ihmal edilmiş ve Müslümanlar körü körüne taassub veya tamamiyle alâkasızlık gibi iki ekstrem istikamete yönelmişlerdir. Memleketimizde bir taraftan hemen hemen her köyde, her mahallede süslü camiler yapılıyor, harabiye uğramış olanlar imar ediliyor, her sene otuz kırk bin kişi Hicaz'a akın ediyor. Diğer taraftan en basit işçiden en büyük topdancı tüccara kadar bazı kimseler adeta bir soygunculuk yarışı yapıyorlar. Allah'tan, dinden yani insanlık duygularından mahrum bedbaht mahlûkların, anasını, sevgilisini, masumları kan içercesine zalimane bir şekilde katlettiklerinden yalnız gazetelere aksedenleri insana dehşet veriyor ve gözü kanlı vahşete sürüklenen bu uğursuzlara o güzel camilerin vazaları müessir olmaktan uzak bulunuyor. Çünkü o vaiz adını taşıyan zavallı o de-

¹ Gerek Birinci gerekse İkinci Cihan harbinden sonra tahsisen Almanya'da birtakım yeni tarihatler ortaya çıkmış ve müslüman olan Almanlar cemaat teşkil etmişlerdi.

rece acz içinde puyandır ki, insan "kendisi muhtacı himmet bir dede, nerde kaldı gayriya himmet ede." demekten kendini alamıyor.

Yalnız tekrar edelim ki hıristiyan dünyasındaki dini buhranlar ile İslâm âlemindeki buhranın mahiyetleri tamamiyle ayrıdır. Hıristiyanlıkta buhran, esas umdelerin tatkâr olmaktan uzak olmasından ileri geldiği halde Müslümanlıkta esas hayatî düsturların ihmal edilerek köşeye atılmış, tatbik sahasından uzaklaştırılmış olması, hülâsa zamanın gidişine göre ayarlanmaması dolayısıyledir.

İmdi zamanımızın geçirmekte olduğu bu umumi-dinî buhran dolayısıyla memleketimizin ve bilhassa Batı âleminin aydınları, hüznle müşahede ettikleri bu tecelliyat üzerine zihin yoruyorlar, konferanslar veriyorlar, makaleler, yazıyorlar, cilt cilt kitaplar neşrediyorlar. Bu vâdide, Darmstad ve Cenevre'de merkezleri bulunan Holle müessesesi önemli eserler yayınlamıştır. Bunlar meyanında Rudolph Jockel tarafından "*İslâm Fikir Dünyası*" adıyla 1954 de neşredilen ve 360 sahife tutan eser, bilhassa ehemmiyet arz etmektedir. Eserin tertip şekli dikkate şayandır. İslâmiyetin zuhurundan başta Kur'an ve hadîs olmak üzere zamanımıza kadar İslâm dini mevzuunda ilmî, felsefî, tasavvufî, teolojik ve pratik mahiyette en salâhiyetli müellifler tanıtılmakta ve onların en meşhur eserlerinden kâfi derecede nümuneler verilerek İslâm fikir dünyasının bir tablosu çizilmektedir. İmdi müellifin ilmî yetkisinin bu ayarda bir eser telifine kifayet edip etmiyeceği mukadder suali ortaya çıkar. Rudolph Jockel ismini taşıyan müellif gerçi tanınmış bir şahsiyet değildir. Fakat eserin tertip tarzı, haşiyeleri, bilhassa mehzalariyle fihristi, otuz sahife tutan baş vurulacak eserler arasında hemen hemen bütün salâhiyet sahibi şahsiyetlerin bulunuşu kendisinin böyle bir eser telifine yetkili olduğu intibamı vermektedir.

Münferit yerlerde kelimece tercüme etmek veya bizim için yabancı gelen tâbir veya mefhum karşılığı ile ifade etmek ciheti ilk bakışta bir nakise gibi görünürse de bu ilk hüküm pek yerinde sayılmaz. Çünkü birinci yani kelimece tercüme etmek hususunda bizim bütün Kur'an mütercimleri aynı yolu tutmuşlardır. İkinci husus olarak İncilî tâbirlerle ifade etmekle Avrupalı okuyuculara anlamayı kolaylaştırmış oluyor. Münferit yerlerde şu veya bu şekilde hata olsa dahi böyle şümüllü bir eserde bu hal hemen hemen kaçınılmaz bir keyfiyettir.

Sekiz sahife tutan girişte Hazreti Muhammed'in risaleletinin mahiyeti kısaca anlatıldıktan sonra Kur'an âyetleriyle telkin ettiği itikadı, amel, ahlâk ve âdâba ait esaslar, hadîs yoluyla tesbit edilen sünnet zikredilmekte ve İslâm hukukunun esas iki usulünü teşkil eden Kur'anla hadîse, kıyası fukuha ile icmai ümmetin inzımam etmekte olduğu ifade olunmaktadır. Bundan sonra mezheplerin zuhuru, 8. ve 9. yüzyıllarda sistematik İslâm teolojisinin tebellür ettiği, imam Eş'arî ile İslâm skolâstiğinin geliştiği, İslâmiyetin en büyük teoloğu olan Gazalî'nin skolâstiğiyle ortodoks teolojinin hududunu çizdiği, müteakip yüzyılların buna hemen hemen bir şey ilâve edemediği, ancak yeni zamanda bazı hareketler olduğu izah edilmektedir.

İslâm felsefesinin Yunan felsefesini tetkik ve münakaşalar neticesinde ortaya çıkan Mutezilîlerle ve muahhar skolâstiğın bundan hayli müteessir olduğu Farabi, İbn Sina ve İbni Rüşd gibi İslâmiyetin en büyük filozoflarının Yunan felsefesini İslâm akidesiyle ahenkdâr bir şekle ifrağ ettikleri zikredilmekte, İslâm tasavvufunun Gazalî'ye kadar tazyik gördüğü; 8-10. yüzyıllarda Hasan El-Basrî, Bistamî ve Hallac'ın, 12 ve 13. yüzyıllarda Senaî, Attar ve Celâleddin-i Rumî gibi büyük mutasavvıf şairlerin parlak bir şekilde temsil ettikleri anılmaktadır. Giriş bundan sonra kısaca şöyle bitmektedir:

İslâm ruhî kültürü 13. yüzyılda zirvesine vardıktan sonra donmuş sukut etmiştir. Senusî'nin 1490'da ölümünden sonra aşağı yukarı 300 yıl boyunca büyük Müslüman mütefekkeri aranmakla geçti. Bundan sonra, bugün hâlâ devam etmekte olan, islâhat denemeleri devri başlarken bir çok mezhepler meydana çıkmıştır. 1787 de ölen Vahhabiye cereyanını açan Abdülvahhab'ın akide tarzı bugün Suudî Arabistan'da hâkim olmaktadır ki esasî İslâm dinini aslındaki sadeliğe irca etmek ve sonradan husule gelen bilhassa evliyaların tâziz edilmesini reddetmekten ibarettir. Hindistan'da Ahmediye, İran'da Babizm ile bunun yerine kaim olan Bahaiye mezhepleri ortaya çıkmıştır.

Halen İslâm dünyası büyük siyasî, içtimaî ve iktisadî inkılâplar geçirmektedir. Her tarafta milliyet ön safta yer almıştır.

İmdi vaktiyle yüksek bir kültürün meydana gelmesine âmil olan esaslar ve kıymetler tahattür edilerek İslâm fikir dünyasının yeni bir inkişaf devri yaşayıp yaşamıyacağını beklemek lâzımdır¹.

Muhammed başlıklı bahiste peygamberin mücadele ve mücahedeleri anlatıldıktan, Yahudilerle meskûn olan Hayber kalesinin zaptı çağlarında, Arabistan'a komşu İskenderiye, Habeş kiralariyle Bizans İmparatoru'na ve İran Şahına hak dinine davet yollu mektuplar yazdığı nakledildikten sonra şu dikkate şayan mütalâalar serdedilmektedir.

Muhammed'in dünya tarihinin en mütemayiz ve en müessir şahsiyetlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Beşeriyetin en büyük dinlerinden birisini tesis etmiş ve bir dünya devletinin temelini kurmuştur. Harpte şahsî şecaatini ve stratejik maharetini ispat etmiş olduğu gibi, bunlara zamimeten devlet adamı olarak fevkalâde kabiliyete sahip olduğunu göstermiştir. Kendisine nazil olan vahiyleri ihtiva eden dinî kanunnâme, Kur'an Arap dilinin bir şaheseri olduğu gibi, Batı dünyası bir çok şeylerini bu kitabın esasatına müsteniden inkişaf eden kültüre medyundur. Bütün bunlar bir ümmenin, tahsilsiz birinin eseridir!

Avrupalı biri nazarında Muhammed'in bazı halleri yabancı ve anlaşılmaz bir şekil arzeder. Gerek peygamberin şahsına gerekse İslâm dinine karşı adilâne bir anlayış sağlayabilmek için Batılıların nazarını bugüne kadar bulandıran çok yayılmış peşin hükümlerden ve hakikate aykırı söylentilerden tecerrüd etmeyi denemek lâzımdır. Ancak bu suretle Muhammed'de bir çok hoş gidecek hususiyetler bulunabilir. Peygamberin kendisi çok mütevazî, alçak gönüllü, derin huşûs ahibi, Allah'ın kulu ve yer yüzünde vasıtası olmak kanaatiyle tamamiyle meşbuydu. Kendi nefesine karşı sert, bütün insanlara karşı müşfik ve mültefit, kendisiyle hembezm olanlar indinde merguptu. Çok dua eder, çok oruç tutar ve daima adilâne hareket ederdi. İşte bu şahsî hasletleri dolayısıyla yalnız çok dost edinmekle kalmamış hasımları arasındaki asîllerin hürmetini celbetmiştir.

Kur'an bahsinde bazı tezatlarla evamirdeki bazı değişikliklerin aydınlanması için münferit sûrelerin vahiy sırasını bilmek lüzumuna işaret ettikten ve bazı âyetlerin ne gibi ahval ve şerait dolayısıyla nazil olduğu bilinmeyince anlaşılacağından bu hususta ilk olarak İbn İshak (ölümü 767) tarafından kaleme alınıp İbn Hişam tarafından işlenen mufassal *Sîreti*'nin sonraları Taberî, Zamahşerî, Beyzavî, Muhallebî,

¹ Müellifin bu son cümlesi "İslâm dini sahasında bir rönesans vukua gelip gelmeyeceğini beklemek lâzımdır" suretinde ifade edilirse durum aydınlanır.

Suyutî vesairenin mufassal tefsirlerinin meydana gelmiş olduğundan bahsedilerek Kur'anın (Allah, hıkat, melekler, cin, insan, doğru yola davet, Nebiullah, İdris¹, Nuh, İbrahim, Lut, İsmail, Musa, Harun, Davud-Süleyman, Meryem-İsa, Resulullah-Muhammed, İslâm, Kur'an, Ehli kitap, Yahudiler, hıristiyanlar, kader, iman, ehli küfür, ruzi ceza, namaz, oruç, zekât, hac, cihadı fi sebilillah, ahlâk, evlenme) mefhumlarıyla ilgili yerine göre münferit veya müteaddit âyetler zikredilmektedir.

Peygamberin hırkasını hediye etmekle şöret bulan Kâab İbn Süheyl'in met-hiyesi ile Hassan İbn Kayn'ın mersiyesinden Hasan El-Basrî, İbn İshak gibi raviler-den naklettiği parçalardan sonra İslâm ulemasının yüz suyu olan mümtaz şahsiyetlere yer veriyor.

İmamı Azam Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafiî ve İman Hanbel'in mezhepleriyle ilgili umdelerini kısaca zikrederek Buhari, Müslim ve Ebu Davud gibi mümtaz muhaddislere temas etmekte ve bazı hadisler nakletmektedir². Yalnız yazık ki seçilen hadisler daha ziyade itikat ve evlenme umuriyle ilgili olup hayatiyet telkin eden kısımları mühmel bırakmış buna mukabil İslâm mutasavvıflarının en büyükle rinden biri olarak vasıflandırdığı Hallac-ı Mansur'dan seçtiği parçalar fevkalâdedir.

Mevlâmı gördüm; sordum: Kimsin? dedi: senin kendin. Evet nerede tâbirinin sende yeri yok ve senin olduğun yerde nerede diye bir şey yok.

Ben, kendini sevdiğim ve kendinin de beni sevdiği "Ben" im. Biz bir tek vücut-taki iki ruhuz.

Müfessirler kısmında Müslüman tarih ve tefsir yazarlarının en ileri gelenlerinden biri olarak vasıflandırdığı Taberî'den oldukça bahsetmekte bilhassa II. Husrev'le ilgili bahisten parçalar nakleylemektedir.

Hekim, hâkim ve tabiat âlimi olarak tavsif ettiği Razi'nin en büyük İslâm tabibi olduğu, Lâtinceye tercüme edilerek 17. asra kadar Avrupa'da bir otorite sayıldığı, çiçek ve kızamık hastalıkları hakkındaki eserinin meşhur olduğu, kimya üzerine telifatı olduğu gibi fizik, matematik, astronomi, metafizik ve optik hakkında da eserleri bulunduğu fakat bu sonuncuların kaybolduğu, etnik ve moral üzerine kitap yazdığı, hüküm sürmekte olan din telâkkisine bilhassa mutezilîlerle şiilerin müfrit tarikat mensuplarına ve manihaistlere karşı cephe aldığı, dinle felsefenin tamamıyla bağdaşacağını redettiği, iki tane rafizîliğe ait yazısı bulunduğu işaret edildikten sonra akıl ve fazilet hakkındaki düşüncelerinden parçalar alınmaktadır.

Bidayette Mutezile mensubu bir âlimin talebesi iken ayrılarak mutezilîlere karşı şiddetle mücadeleye geçen büyük ilâhiyat ve akaid üstadı Eş'arî'nin karakteristik hususiyetinin İslâm da hakikî kelâmın kurucusu olduğu, eski ulemanın akait bahsinde münazaranın tatbikinden kaçınmalarını beğendiği, mutezilîlere ve diğer rafizi sayılan guruplara karşı şiddetli bir münazara yoluyla mücadele ettiği, kendini çevreleyen talebeleri arasında bir çok önemli kelâm ulemasının bilhassa Gazalî'nin yetiştiği tebarüz ettirilmektedir.

İbni Sina'dan önce en büyük İslâm filozofu olarak vasıflandırdığı Farabî'nin aynı zamanda hitabet, matematik ve müzik üstadı olduğu, şark musikisinin teorisi hakkında mükemmel bir eser kaleme aldığı, Batı dünyasında bilhassa Aristo tefsiri dolayısıyla şöretti olduğu, bundan başka diğer Yunan filozofları ile tabiiye âlimleri, psikoloji ve

¹ Müellif İdris yerine Henoch demektir ki Tarihi Enbiya'da Ehnuh olarak geçer.

² Aynı hal âyetlerin seçiminde de vakidir. İslâm dininin dinamik unsurları bir atom gibi saklı durmaktadır. Bunları metotlu bir şekilde sıralayıp müessir bir şekilde yayınlayarak derin gaflet uykusuna dalmış olan İslâm âlemine gözünü açacak büyük müceddidi tahassürle bekliyor.

metafizik konuları hakkında yazıları bulunduğu meşhur eserlerinden "İdeal devlet" de hakimler tarafından idare edilen bir devlette imtisal suretindeki cemiyet nizamı otuz dört bahiste teşrih edilmektedir.

İslâmın en büyük âlimi ve ilimlerin hükümdarı suretinde tavsif ettiği İbn Sina'nın eserlerinin çok okunduğu, tefsir edildiği, tıp sahasında Batıda 17. yüzyıla Doğuda kısmen bugüne kadar en büyük otorite sayıldığı, felsefe babında hocası Farabî'yi bilhassa sistem hususunda geçtiği anlatılarak eserlerinden nünuneler verilmektedir.

Arada Birunî gibi büyük ansiklopedik âlime, Maarri, Mütenebbî, Nasr ibni Husrev, Ömer Hayyam, Nizamî, Sadi, Hafız gibi şairlere de temas eden müellif İslâmın en büyük kelâm âlimi, teologu Gazalî'den lâıyıkı veçhile bahsetmekte ve kısaca şöyle demektedir: Daha gençliğinde şüpheye meyli olan İmam Gazalî, yalnız dinî mevzuda değil alelittlâk her hususta emin, katî maarife varılamıyacağı düşüncesinde idi. Onun içindir ki felsefe hususunda bu şüpheyi hiçbir vakit tamamiyle bırakmamıştır. Bağdad'da tedrisatta bulunurken hukuk ilmi üzerine yazmış, teolojik eserler telif etmiş, zamanının akide sistemlerini, bilhassa felsefeyi ehemmiyetle incelemiştir. Kendisini düşünce (intellectualisme) ve akıl tatmin etmediğinden ciddî bir şekilde tasavvufa vermiş, 1095'de geçirdiği ürkünç sergüzeşt ve deruni mücadele suretindeki buhran neticesi bedenlen ve ruhen bitab düşerek deruni tahavvül olmuş ve akide, de resanet edinmişti. Parlak mevkini bırakmış, dünyadan feragatle Bağdad'dan gezgin derviş olarak ayrılmıştı. Sıkı bir riyazet ve murakabe yoluyla ruhuna huzur ve emniyet gelmişti.

Gazalî İslâm dünyasında yetişen en önemli teolog ve mütefekkindir. Geniş ve derin tesiri dolayısıyla asrın müceddidi olarak tebcil edilir. İmam Eş'arî'nin eserini devam ettirmiş ve İslâm teolojisinde tasavvufa sağlam bir mevki temin etmiştir. Eş'arî'nin hakikî akideyi müdafaa için mantikî delil serdetmemesine mukabil Gazalî her türlü iman ve akide emniyetinin temelini dinî yaşantıda olduğunu telkin ediyor. En yakın olanlara muhabbet ile müstakil araştırmaya teşvik ve ruhî faaliyet hususlarının inkişafında bugüne kadar müessir olmuştur. Bu tesir-bilvasıta Avrupa'ya da ezcümle Thomas v. Aquin'e, sonraları Paskal'a da vaki olmuştur.

İslâmın üç büyük mutasavvıf şairlerinden birincisi Senaî'nin sarhoş bir derbeder tarafından tezyif edildiğini işitince yaşamakta olduğu hükümdar sarayını terkederek Merv'de münzevi bir hayat sürdüğünü, telif ettiği *Hadikatü'l-Hakika* eserinin fukuhanın infialini tevlit eylediği fakat halife tarafından tasvip edildiği, diğer eserleri meyanında 30.000 mısralı bir de divanı bulunduğu, ikinci büyük mutasavvıf şair Attar'ın kendi ifadesine göre (200,000) mısraı aşan kırk kitabı telif ettiği, en meşhur eserinin "*Mantku't-Tayr*" = *Kuş Konuşmaları*", en önemli eserinin de *Tezkiretü'l-Evliya* olduğu, üçüncü büyük mutasavvıf şair Mevlâna Celâleddinî Rumî'nin Şemsi Tebrizî'nin tesiri altında âlemden feragat ederek kendini tasavvufa verdiği, diğer tarikatlerde hüküm süren teamülün zıddına olarak âyinde musikiye önemli bir yer verdiği, meşhur Mesnevisinin tasavvuf anlayış ve umdelerini hikâye ve efsane şeklinde telkin ettiği, ayrıca bir divan telif eylediği naklediliyor.

Yalnız mutasavvıf olarak İslâmın en büyük şahsiyeti Muhiddin Arabî'nin kâmilen ilâhî bir tecelliye temsil eden bütün eşyanın cevherî birliğini telkin ettiği, bütün dinleri müsavi adettiği, kendisinin ilâhî bir tecelliye mazhar olduğu, peygamberin bir istiğrak halinde kendisine görüldüğü kanaatini taşıdığı için şüpheli bir duruma düştüğü ve bazen takibata maruz kaldığı, ele geçen 150 kadar eserinin rivayete göre ancak yarısını teşkil ettiği, en meşhur eserinin *Fususul-Hikem*'de tasavvufî marifetlerin tam bir sistemini 560 bahiste izah eylediği nakledilerek nünuneler verilmektedir.

Şimali Afrikalı İbn Tufeyl'in Aristo'yu tetkik ve tefsir etmesini tavsiye etmek suretiyle mürşitlik yaptığı, İbn Rüşd'ün eserleri muhafazakâr teologların itirazını doğurunca gözden düştüğü, Tıp, Matematik ve Astronomiden gayri eserlerinin yakıldığı, ana eserinin Gazali'nin "*Tahafetu'l-Felâsife*" eserinde hücum ettiği felsefeyi müdafaa yollu kaleme aldığı "*Taha fi't-Tahaful*" 'ünden başka Aristo'nun eserlerinin tefsiri, Farabi'nin mantığı, İbni Sina'nın bazı nazariyelerinin münakaşası gibi önemli telifler yaptığı Eflâtun'un "*Devlet*" eserini şerhettiği anlatıldıktan sonra şu cümle ile İbni Rüşd hakkındaki mütalâaya nihayet veriliyor. *El Külliyyat* adlı eseri dolayısıyla Batı Orta Çağında, Arap Calinosu olarak şöhret alan İbni Sina derecesinde olmamakla beraber, büyük hekim olarak maruftu. Bundan sonra sünniler nazarında en iyi müfessir sayıldığını söylediği Kadı Beyzavi'nin tefsirine Zemahşeri'nin *Keşşaf* eserinin temel teşkil ettiğini, bundan başka fıkıh prensipleriyle gramer ve muamelât üzerine telifatı olduğunu, Hazreti Âdem'den 1273 yılına kadar olmak üzere bir dünya tarihi kaleme aldığı nakledilerek nümuneler verilmekte, Orta Çağın en önemli seyyahı olarak tavsif ettiği İbni Batuta'nın Afrika, Arabistan, Anadolu, Kırım, Kostantiniye, Buhara, Harezmi, Horasan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Sardunya ve Gırnata vesaireye yaptığı seyahatleri anlatıldıktan sonra, mevzu, islâm dünyasının en büyük tarih yazarı Tunuslu İbni Haldun'a intikal ettirilerek şu suretle devam edilmektedir: İyi bir tahsil gören İbni Haldun ilkin Tunus, sonra Fas sultanının kâtibi olmuş, Şimali Afrika ve Gırnata'da seyahatler yapmış Arap-Berber tarihine meşhur "*Mukaddime*" sini kaleme almış, Timurlenk'e karşı Mısır'ın yaptığı sefere iştirak etmiştir. *Mukaddime*'sinde tarih ilminin mahiyeti hakkındaki görüşlerini vermektedir.

İslâm fikir dünyasının muhterem müellifi bundan sonra teamülün hilâfına olarak İslâm mütefekkirleri arasında bizim Mevlût yazarı Süleyman Çelebi'den bahsetmektedir. Muradı Hüdavendigâr'ın veziri Ahmet Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi Rusya'da doğmuş, sonra büyük Bayezit camiinin imamlığını yapmıştır. Ömrünün parlak devri I. Bayezit devrine rastlar. Şöhretini 1409'da bitirdiği 600 beyitten ibaret methiyeye "Mevlidi Nebi" ye medyundur. Bu şiir bir çokları tarafından taklit edilmişse de hiç biri bunun derecesine yaklaşmamıştır. Mevlid her yıl Rebiülevvel ayının on ikinci günü yapılan kutlama töreninde okunur. Peygamberin doğumu, ahlâkı, ölümü ve methiye bahislerinden güzel nümuneler verilmektedir.

1428'de Cezayir'de doğmuş olan Ebu Abdullah Muhammed Sanusi'nin Şimali Afrika uleması nazarında 9. Hicri asrın müceddidi sayıldığı gibi kudret ve kabiliyeti, ilmi, züht ve tekvasiyle de şöhret aldığı "*Akidât Ahli'l-Tevhid*" adlı eserinin bir ilmihal, bir akide düsturu mesabesinde olduğu kaydedilmektedir.

Vahhabi mezhebinin kurucusu olup 1703'de Arabistan'da doğan Muhammed Ebu Abdül Vahhab'ın çok değişiklik arzeden seyahat ve tahsilden sonra kendi fikirlerini, yeni akidesini vaaz ve telkine başladığı fakat sürgün edildiği, nihayet Muhammed İbn Saud'un Abdülvahab'ın akidesini kabul etmesiyle ittifak ettikleri, bu suretle gitikçe artan bir cemaat teşkil ettikleri ve askerî savaşımlardan sonra Mekke'de yeni akidenin Hanbeli mezhebiyle kabili telif olduğu şeklinde anlaşmaya varıldığı, bütün Necd'in ellerine geçtiği ve 1787'de Abdülvahhab'ın vefat ettiği, *Kitabu'l-Tavhid* eserinde evsanın tebciline karşı cephe alındığı, gayet sade bir hayat sürülmesinin meselâ bütün içilmemesinin telkin edildiği anlatılmakta, bundan sonra Babilik ile buna dayanan Bahailiğin, ayrıca Ahmediye mezhebinin kurucuları, akide tarzı, maceraları nakledilerek aşağı yukarı çağdaş sayılabilecek olan Şeyh Muhammed Abduh'dan bahsedilmekte ve kısaca şöyle söylenmektedir:

Yeni Çağın en mümtaz İslâm teologu ve Mısır'da modern İslâmlık cereyanının kurucusu 1849'da aşağı Mısır'da doğmuş, Cemaleddin Efgani'den İslâmiyetin hali hazır meseleleri hakkında feyzalmış, Paris'te müştereken dergi çıkarmışlardır. Mısır'a döndükten sonra baş kadılık yapmış, 1894'de Cami' ü'l-Ezher Üniversitesinde idare üyesi sıfatıyla islâhatta büyük hizmeti sebkât etmiş, 1899'da teşriî meclise katılmıştır. Bu mütenevvi mesai zamanında tedrisata ve eserlerini yazmaya da imkân bulmuştur. Talebesi ve arkadaşı Şeyh Muhammed Raşid Rıza'nın idaresinde çıkarılan Al-Manar dergisi kendi mektebinin organı olarak müessir olmuştur. Risaletü't-Tevhid babında ikinci büyük eseri olan *Kur'an Tefsiri* Raşid Rıza tarafından itmam ve neşredilmiştir.

Şeyh Muhammed Abduh İslâm dinini aslına irca etmek suretiyle reform yapmak Arap dilini yenilemek, halkın hukukuna riayet edilmesini sağlamak istemişti.

Müteakiben modern Türk sosyoloğu, şair ve siyaset adamı olarak vasıflandırdığı Ziya Gökalp'den bahsetmekte, Mebusan Meclisinde modern Türkiye'nin önder ve mücahidi olarak çalıştığını, nüfuz ve azim sahibi bir mütefekkir ve bir âlim olduğu, şiirlerinde kuvvetli tasavvufi çeşni taşıdığı, *Kızılma* ve *Yeni Hayat* eserlerinden başka sosyoloji, ahlâk, pedagoji ve felsefî bir çok âlimane yazıları bulunduğu anlatılmakta ve şiirlerinden nünuneler verilmektedir.

Eserin sonunda Pakistan'ın filozof şairi Muhammed İkbâl'den bahsedilerek hayatı, eserleri, şiirlerinde tasavvufa bilhassa Mevlâna Celâleddin-i Rumî'ye olan yakın alâkası nakledilerek en sonunda yirminci yüzyılın en önemli teologu olarak tavsif edilen Ahmediye mezhebinden Muhammed Ali'nin İngiliz ve Ordu dillerindeki türlü neşriyatıyla bugünkü İslâm fikir dünyasına büyük hizmetlerde bulunduğu ifade edilmekte, "*İslâm Dini, Teni Dünya Nizamı Peygamber Muhammed, Hadîs El Kitabı ve İngilizce Tefsirli Kur'an Tercümesi*" eserlerini neşrettiği söylenerek esere nihayet verilmektedir.